

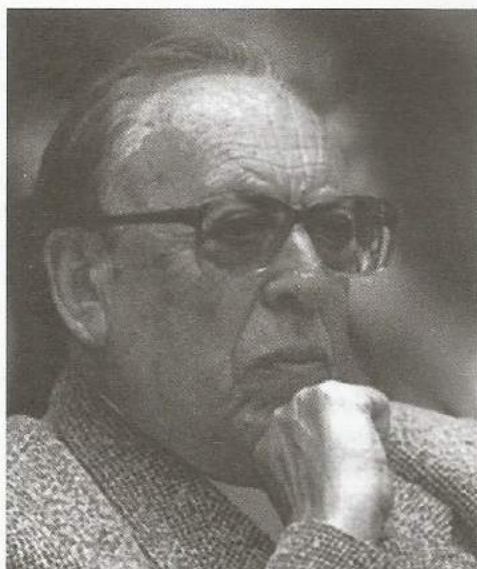
ЮВІЛЕЇ

Академік НАМН України
Москаленко В.Ф.,
член-кореспондент НАМН України
Яворовський О.П.

ВСЕ НЕОСЯЖНЕ ОХОПИТИ, НЕЗРОЗУМІЛЕ ЗРОЗУМІТИ: ПЕРЕХРЕСНИМИ СТЕЖКАМИ АКАДЕМІКА І. М. ТРАХТЕНБЕРГА (до 90-річчя від дня народження)

*«Справжнє покликання кожного
полягає лише в одному – прийти до
самого себе, віднайти власну, а не
улюблену долю і віддатися їй внутріш-
ньо, цілком і непохитно»*

Герман Гессе

Людина, яка прямує життєвим шляхом не за інерцією, а чуйно прислухаючись до поклику душі, слідує велінню серця, ніколи не заблукає. І якою б непередбачуваною не виявлялася нитка вулиць та провулків, якими б парадоксальними не видавалися круті повороти та відповідальний вибір на широких життєвих роздоріжжях, проте клубок Аріадни приведе не лише до призначеного місця, а й до самопізнання, усвідомлення багатогранності власної особистості.

Такою істинно універсальною особистістю постає видатний учений Ісак Михайлович Трахтенберг, академік НАМН України, член-кореспондент НАН України, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки, премії імені Богомольця НАН України, трьох академічних премій НАМН, заслужений діяч науки і техніки України, який органічно поєднав у собі талант майстра Слова та світоча гігієни. Навряд чи міг уявити собі юний студент-філолог першого курсу Київського університету імені Т.Г. Шевченка, що вже через рік він навчатиметься в медичному інституті імені О. О. Богомольця, що пліч-о-пліч зі студентами-медиками буде захищати Київ від фашистів у червні 41-го, копаючи шанці та будуючи укріплення, за що після війни отримає медаль «За оборону Києва». Далі евакуаційний шлях разом з інститутом пролягає спочатку до Харкова, а згодом до Челябінська, щоб потім знову повернутися до визволеного Києва. Саме тут у 1946 році Ісак Михайлович отримав диплом з відзнакою.

Велет духовності Київ претендує на особливе місце у житті та у серці вченого, шкільні роки якого минали серед мальовничих пейзажів центральної частини міста. Тут у 1940 році він закінчив середню школу № 44, яка знаходиться по вулиці Жиланській. Тут, на вулиці Саксаганського у будинку під номером № 75, поблизу такої рідної Тарасівської, розташований Інститут медицини праці, де професор більше

сорока років керує колективом науковців – токсикологів і гігієністів, що розробляють сучасні проблеми хімічної безпеки і медичної екології. У цій будівлі, над фасадом якої збереглися скульптурні символи Любові, Життя та Медицини, свого часу працював відомий терапевт М.Д. Стражеско, а ще раніше розташовувалася Маріїнська община сестер милосердя. Саме Тарасівська сплітала воедино долі знаменитих лікарів (М. Волкович, О.Матвеев, К.Трітшель, І.Сікорський, О.Лур'є, Б. Маньковський, А. Чайка) та славетних поетів (Леся Українка, Анна Ахматова, Василь Блакитний, Семен Гудзенко). Можливо, саме така симфонія літератури та медицини, якою звучало минуле, знаходила відгомін у душі молодого Ісака Михайловича. Ще школярем він потрапив у полон романтики літератури: займався в літературному гуртку, писав оповідання. І хоч вже після року навчання на філологічному факультеті університету він робить вибір на користь медичної освіти, та й досі ученого приваблює Слово.

Професія лікаря не лише сповнювала романтикою та благородством порятунку людини, а й обіцяла успіх та відповідні перспективи. Проте щасливий власник диплома з відзнакою про закінчення лікувального факультету знову скерує своє майбутнє неочікувано та нелогічно для більшості, стаючи на невдячний, а часом і небезпечний шлях фахівця з профілактичної медицини, сповнений турбот та попередження хвороб. Проте бачення гігієни як продуктивної науки, що формує медицину майбутнього, було сформоване у Ісака Михайловича майстерними лекторами та чудовими спеціалістами Г.Ф.Поллаком, П. І. Баранником, О. М. Марзеевим. Особливо надихнули наукові захоплення Л. І. Медведя, що був одним із яскравих українських діячів у сфері профілактичної медицини та її найбільш відповідальних галузей – гігієни праці та токсикології. Прикладом послугувала також біографія скромного дослідника Костянтина Добровольського – учня видатного Ф. Ерісмана, який вбачав у профілактичних проблемах надзвичайну актуальність.

І. М. Трахтенберг склав іспити до аспірантури при кафедрі гігієни праці. Молодого науковця захоплює і викладацька діяльність і наполегливі наукові дослідження. Тривають роки. У 1950 році відбувся захист кандидатської, а у 1964-му – докторської дисертації. Обидві дисертаційні роботи були присвячені медичним та гігієнічним аспектам впливу ртуті та її сполук на людину та

середовище її існування. Зокрема Ісак Михайлович уперше докладно заговорив про приховані небезпеки мікромеркуріалізму як інтоксикації, що дає про себе знати комплексом своєрідних симптомів.

Отримуючи величезну втіху від педагогічної діяльності, маючи до неї неабиякий хист, сформувавши зі своїми студентами атмосферу взаємної любові та поваги, І. М. Трахтенберг за пріоритетну для себе щодо виконання професійного обов'язку, обирає однак науково-дослідну діяльність. Тож у 1972 році він залишає медичний інститут та стає завідувачем новоствореної лабораторії промислової токсикології та гігієни праці при використанні хімічних речовин, яка є одним із ведучих структурних підрозділів Інституту гігієни праці та професійних захворювань. Цю лабораторію було створено Ісаком Михайловичем за сприяння колишнього випускника КМІ, а на той момент – колеги Ісака Михайловича Ю. І. Кундієва, майбутнього академіка НАН і НАМН України, директора Інституту медицини праці. Лабораторія спеціалізувалася на вивченні загрози техногенних хімічних факторів, особливостей їх впливу на організм людини та довкілля, принципів та методів профілактики хімічної інтоксикації, розвиваючи у такий спосіб напрями профілактичної медицини.

Та зайдемо в сьогоденню царину І.М. Трахтенберга. Гравюра над сходами переносить відвідувача у XVIII століття, зображуючи провісника вивчення та лікування професійних захворювань, одного з перших лікарів-гуманістів Бернардіно Рамаццині. У стінах цього приміщення було сформульовано кредо лабораторії та інституту – охорона здоров'я людини шляхом захисту виробничого середовища та атмосфери від впливу важких металів (свинцю, кадмію, хрому, марганцю, цинку). Адже на виробництві та в сільському господарстві, у побуті та будівництві використовуються ледве не всі складові таблиці Менделєєва. До пріоритетних проблем лабораторії потрапила також розробка питань профілактики та гігієнічної оцінки комбінованої дії важких металів та радіації після аварії на ЧАЕС. І Трахтенберг та його однодумці ініціювали розгляд двох нових інтегральних дисциплін – профілактичної токсикології та медичної екології у річницю гігієнічної науки.

Починалося ж усе з вивчення вказаної вище ртутної експансії. Саме у стінах цієї лабораторії, поодаль від міського гамору народжувалися монографії вченого: «Хронічна дія ртуті на орга-

нізм», «Методи вивчення хронічного впливу хімічних та біологічних забруднювачів», «Проблеми норми в токсикології», «Важкі метали: гігієнічні та екологічні аспекти», «Ртуть та її сполуки у довкіллі». Деякі книги перекладалися та перевидавалися у Польщі, Швеції і навіть у Китаї. Так, монографію «Показники норми у лабораторних тварин в токсикологічному експерименті», яка вийшла 1978 року, через шість років було видано за кордоном.

Учений ініціював також появу колективної монографії «Питання промислової та сільськогосподарської токсикології», авторський колектив якої об'єднав відомих російських та українських фахівців, які узагальнили результати експериментальних та клініко-гігієнічних досліджень дії подразників малої інтенсивності. Виявилось, що іноді вони мають серйозніші наслідки, аніж високі дози та концентрації. Образно та полемічно сформульовано І. Трахтенбергом назву публікації у журналі «Токсикологічний вісник» – «Проблема токсичних впливів малої інтенсивності – данина творчому романтизму чи необхідність, продиктована реаліями сьогодення?».

Проте допитлива та креативна натура І. М. Трахтенберга не дозволяла обмежитися лише науковою та дослідницькою діяльністю, закликаючи до викладання. Активна науково-дослідна робота вченого понад двох десятиліть органічно поєднувалася з педагогічною у стінах *alma mater*, де він пройшов шлях від аспіранта до професора. В подальшому він сам активно долучився до підготовки наукових кадрів, адже під його консультуванням та чуйним науковим керівництвом виконано та захищено понад 50 дисертаційних робіт на здобуття вченого ступеня кандидата та доктора медичних та біологічних наук.

Гідна захоплення енергійність І. М. Трахтенберга спонукає його до громадської діяльності, громадсько-організаційної роботи та проявів наполегливої громадянської позиції. Ще у студентські роки та на досвітках своєї викладацької діяльності у КМІ він стає членом керівних бюро громадських організацій інституту. Надалі як авторитетний педагог та дослідник виконує обов'язки голови методичних комісій факультету, стає головним позаштатним спеціалістом з профілактичної токсикології МОЗ України, заступником голови правління Київського міського наукового товариства гігієністів, членом спецрад із захисту дисертацій, членом редколегій та редакційних рад у міжнародній та вітчизняній періодиці та ін.

Цілком інакша грань діяльності цієї особистості – це відкриття Клубу творчої інтелігенції, який носить ім'я близького друга І. М. Трахтенберга – ученого зі світовим ім'ям академіка В. В. Фролькіса. Функціонуванню громадського клубу Ісак Михайлович приділяє багато уваги та часу, завдяки чому він здобув визнання широкої громадськості за можливість співпраці київських учених, лікарів та митців. Тут молодь має можливість переймати від старших досвід, підвищувати власний освітній та культурний рівень, розширювати кругозір та формувати необхідну духовну ауру.

Друга домінуюча складова особистості Ісака Михайловича – любов до Слова – знайшла свій вияв у активній літературній діяльності. У передмові до однієї з книг І. Трахтенберга Б. Патон відзначав: «Серед членів Академії за цілеспрямованістю та кількістю просвітницьких публікацій у широкому дусі, зокрема нарисів, які пропагують пріоритетні медико-біологічні проблеми, профілактичну медицину, боротьбу зі лженаукою, він, безперечно, один із найбільш активних авторів». У своїй науковій видавничій діяльності учений здійснює черговий у його житті крутий поворот – звертається до жанру наукової публіцистики та новачіно, у вигляді нарисів енциклопедичного характеру, накреслює хитку рівновагу між людиною та реальними і потенційними отрутами. «Книга про отрути та отруєння. Нариси токсикології» (Київ, 2000) викликала сенсаційний інтерес та була перевидавана в перекладі українською (Тернопіль, 2007).

Слід згадати про активне авторство у популярній газеті «Дзеркало тижня», згодом ці його публікації було об'єднано в публіцистичній книзі «П'ятдесят ескізів часу». Це сув'язь роздумів, полемічних нотаток та відгуків, історичних екскурсів, які оживали під пером майстра, дихали полемікою та актуальністю. Особливий резонанс мала трилогія «Запізнілі замітки» (2000, 2001, 2002), яка цілком несподівано спричинила шквал обговорень і захоплення. Сам автор сенс власних мемуарів ілюстрував словами Марини Цветаєвої: «Во второй половине жизни важен не успех, а успеть». Секрет успіху, напевно, в любові та повазі до своїх героїв, якою повниться душа автора. Попри доброзичливість до співбесідника автор з проникливістю тонкого психолога зауважував недоліки, проте не виносив їх на сторінки есе, бо вірив у всепереможну силу добра. У книзі він відтворює драматичне та значною мірою величне ХХ століття. Автор бачить хронотоп

через визначення: «День, як маленьке життя». Щодо «Запізнілих записок» П. Толочко зауважує, що вони аж ніяк не запізнiли та є значно ширшими за звичайний жанр мемуарів. Він підносить автора до порівняння з Нестором-літописцем, який фіксував для поколінь пам'ять про час та його творців.

За девіз Ісак Михайлович має мудру пораду гуманіста, лікаря та філософа Альберта Швейцера: «Для людей, яким за шістдесят, у мене є один рецепт: багато працювати і ще більше працювати». Напевне, у цьому секрет невичерпного джерела працьовитості, невтомності та енергійності цієї людини. У 2008 році побачив світ двохтомник «Зупинитися, оглянутися...», який змусив говорити про літературний феномен ученого. Людина товариська, комунікабельна, автор спілкувався з багатьма яскравими особистостями, пам'ять про яких фіксована на папері у вигляді їх думок, діалогів, спогадів спільних знайомих. Його цікавили не лише лікарі, а й видатні митці свого часу: С. Говорухін, А. Баталов, Е. Бистрицька, Л. Биков, Р. Балаян, О. Басілашвілі, Єжи Гофман та ін. Зі сторінок мемуарів постає невідомий М. Булгаков, зворушливий В. Некрасов, неординарний С. Параджанов. Ісак Михайлович у цій книзі збирає чудову компанію киян, аби у читача склалося враження безпосе-

реднього спілкування з ними, за що маємо бути безмежно йому вдячні. Невтомну плідну працю Ісака Михайловича відзначено високими урядовими нагородами, серед яких орден «За заслуги» III ступеня, почесна грамота Президії Верховної Ради України, нагороди за плідну наукову діяльність від президії Національної академії наук та Академії медичних наук України.

Людина наполеглива і вимоглива не лише до колег, а насамперед до себе, І. М. Трахтенберг має надзвичайно високу працездатність, яку без перебільшення та пафосу можна назвати життєвим подвигом. Цей універсалізм єднає вченого, талановитого педагога, активного громадського діяча, вправного оповідача, обдарованого літератора і просто Справжню Людину, що отримує задоволення від спілкування, для якого завжди знаходить час. Своїми знаннями та досвідом Ісак Михайлович щедро ділиться з колегами та учнями, а його вміння працювати над підвищенням власного професійного рівня та рівня оточення — яскравий приклад невпинного самовдосконалення. Його яскрава творча діяльність має зараз подвійну спрямованість. Адже в письменницькій діяльності він віддає частину власного життя, аби зберегти пам'ять про життя інших, а у медичній — аби зберегти саме життя.

Наш заклик і побажання: подаших звершень!